

Тетяна ЦИМБАЛ

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри професійної та соціально-гуманітарної освіти,
Криворізький національний університет, Кривий Ріг, Україна

ORCID: 0000-0001-8077-3238

E-mail: ttsymbal07@gmail.com

ДОКТРИНА УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ПУБЛІЦИСТИЦІ СИМОНА ПЕТЛЮРИ

Анотація. У статті представлено результати дослідження візії Симона Петлюри щодо завдань військової літератури в часи Української революції. Вихідною точкою студіювання стали погляди письменників, літературознавців, політиків на проблему розвитку літератури під час війни та присвяченої подіям війни, літератури військових і для військових. Увагу зосереджено на ролі Симона Петлюри як культурного діяча, просвітника, організатора акцій культурної дипломатії УНР, а також автора багатьох ґрунтовних публіцистичних творів. Проаналізовано доктрину української військової літератури, що викладається у статтях «Уваги про завдання українського театру» та «Чергові проблеми військового будівництва в українській військовій літературі». З'ясовано, що С. Петлюра виходить з аналізу засадничих питань взаємовідносин держави та війська в контексті їхнього значення для визвольної боротьби. Відзначається впевненість Голови Директорії в необхідності прищеплення громадянам ідеї антипартиїності армії та непорушності пріоритету держави.

Підкреслюється особлива роль творчості воєнних письменників у часи становлення нації та боротьби за незалежність, коли, за С. Петлюрою, завдання літераторів полягає не тільки в інформаційній праці, а й у створенні особливої атмосфери сторожкості щодо війни, аби мати можливість належним чином підготуватися до протистояння агресору. Наголошується на важливості методичної, просвітницької та виховної праці письменників, що повинна спрямовуватись на популяризацію воєнного знання, у тому числі шляхом запровадження до освітніх програм мінімуму воєнно-наукових дисциплін. Це дозволить виховувати у молоді мужність, завзяття, хоробрість, почуття національної честі та самоповаги. З іншого боку, зауважується надмірна романтизація війни як найбільш творчого чинника в житті народів, що фіксується у творах С. Петлюри.

Звертається увага на необхідність подальшого вивчення спадщини Симона Петлюри з метою використання найбільш плідних в умовах сучасної російсько-української війни ідей.

Ключові слова: воєнні письменники, завдання літераторів, література для військових і література військових, російська агресія.

Tetiana TSYMBAL

PhD hab. (Philosophy), Professor

Professor of the Department of Vocational and Socio-Humanitarian Education
Kryvyi Rih National University

DOCTRINE OF UKRAINIAN MILITARY LITERATURE IN THE PUBLICISTRY OF SYMON PETLIURA

Abstract. The article presents the results of a study of Symon Petliura's vision of the tasks of military literature during the Ukrainian Revolution. The starting point of the study was the views of writers, literary critics, and politicians on the problem of the development of literature during the war, and dedicated to the events of the war, literature by and for the combatants. The author emphasizes the role of Symon Petliura as a cultural figure, educator, organizer of cultural diplomacy of the Ukrainian People's Republic, and author of many substantial journalistic works. The main attention is paid to the doctrine of Ukrainian military literature, which is presented in the articles "Considerations on the Tasks of the Ukrainian Theater" and "Further Problems of Military Construction in Ukrainian Military Literature." It is found that, when creating this doctrine, S. Petliura proceeded from the analysis of the fundamental issues of the relationship between the state and the army in the context of their importance for the liberation struggle. The author notes the confidence of the Head of the Directorate in the need to instill in citizens the idea of the army's non-party, the inviolability of the state's priority.

The author emphasizes the special role of military writers' work during the formation of the nation and the struggle for independence, when, according to S. Petliura, the task of writers is not only to inform, but also to create a

special atmosphere of wariness in order to be able to properly prepare for confrontation with the aggressor. The article emphasizes the importance of methodological, educational, and upbringing work of writers, which should be aimed at popularizing military knowledge, including by introducing a minimum of military science disciplines into educational programs. This will help to foster courage, perseverance, bravery, a sense of national honor, and self-respect in young people. On the other hand, the author notes the excessive romanticization of war as the most creative factor in the life of nations, which is recorded in the works of S. Petliura.

The author emphasizes the need for further study of the diverse heritage of Symon Petliura in order to use certain ideas that can be fruitful in the context of the current Russian-Ukrainian war.

Keywords: military writers, tasks of writers, literature for the military and literature of the military, russian aggression.

Справжній письменник-артист мусить бути арфою, на якій вирає ураган ... боротьби, що ... являється головним мотором загальнолюдського поступу і заслоною, крізь яку вже продираються всевладно світлі проміння нового життя.
Симон Петлюра

Постановка проблеми. Російсько-українська війна, що триває вже більше одинадцяти років, актуалізує широкий спектр соціально-політичних, філософсько-антропологічних та інших гуманітарних проблем, серед яких вважаємо необхідним дослідити можливості використання у сучасному контексті української літературно-публіцистичної спадщини, що, на нашу думку, може бути надійним підґрунтям розробки та втілення у соціальну практику нової культурної політики української держави.

Серед видатних українців, чий доробок відкриває можливості для більш глибокого розуміння перспектив та конкретних кроків реалізації таких завдань, вважаємо доречним виділити постать Симона Петлюри, що був не лише визначним державним та військовим діячем, а й активним публіцистом, літературним критиком та есеїстом. Його науково-літературна творчість є важливим джерелом розробки ідей і бачення майбутнього України, зокрема в контексті військової та культурної політики.

Аналіз існуючих джерел та літератури. Вихідною точкою нашої розвідки є праці самого Симона Петлюри [6; 7], а також науковців, що досліджують період Української революції і у цьому контексті вивчають військово-політичну та культурну діяльність С. Петлюри, звертаючись і до його публіцистичних праць, адже саме в них містяться ідеї щодо державотворення, армії, культури, нації. Існує цілий пласт досліджень, присвячених життю та діяльності Симона Петлюри, які формують так зване «петлюрознавство». Серед таких робіт можна назвати праці С. Литвина, який досліджував постать Петлюри у національно-визвольній боротьбі українського народу та аналізував його соціально-політичні погляди та ідеї, висловлені в публіцистиці [3]; Т. Пересунько, яка дослідила культурну дипломатію Симона Петлюри [5]; В. Попика, відомого історика та бібліографа, який досліджував мемуари та спомини про діяльність С. Петлюри, що містять і аналіз його творчості [11], а також біографічні дослідження Б. Дорошенка-Товмацького [1], Н. Миронюка [4], В. Савченка [12], В. Сергійчука [13; 14] та інших. Важливим джерелом вивчення спадщини Петлюри є матеріали «Петлю-

рівських читань» та наукових конференцій, присвячених його постаті [9; 10; 15].

Серед усього літературного спадку С. Петлюри найменш дослідженими є роботи, присвячені ролі літератури та письменництва у часи історичних зламів, революцій та війн, що беззаперечно є актуальними для нашої Батьківщини сьогодні. Адже під час війни повинна відбуватися не тільки мобілізація воїнів-захисників, але й мобілізація усього соціуму, мобілізація науки і культури.

Метою представленої статті є вивчення змісту та особливостей доктрини української військової літератури у публіцистиці Симона Петлюри, а також визначення евристичного та культуротворчого потенціалу його спадку в умовах російської агресії проти України.

Основна частина. Зауважимо, що тема «література і війна» досліджувалась переважно західними гуманітаріями, письменниками і політиками [2; 8]. Однак сьогодні, переживаючи агресивну війну росії проти України, ми чітко усвідомлюємо значення друкованого слова для національної згуртованості та взаємопорозуміння, для моральної підтримки і витривалості.

Видатні політики і письменники минулого, що пережили Першу і Другу світові війни, підкреслювали особливе значення книжок під час війни, називаючи їх, а також видавців і письменників, головними ресурсами військової справи. «Люди помирають, – писав Т. Рузвельт, – а книжки живуть вічно. ... Ніхто й ніщо не забере у світу книжки, що втілюють вічну боротьбу людини проти будь-якої тиранії. Ми розуміємо, що на цій війні книжки – це зброя» [8, с. 149]. Тежа цієї думки президента США : «Книжки – це зброя на війні ідей» була обрана девізом Американської ради книжки під час війни.

Роль книжок у просуванні ідей є незаперечною. Так, наприклад, книга А. Гітлера «Майн кампф» відіграла провідну роль у розповсюдженні ідей та реалізації задумів націонал-соціалістів. Мала суттєве значення увага до книговидання до і після Першої світової війни, а саме: у Німеччині у 1910 р. було надруковано більше 31 тис. видань, а в Британії – 11 тис., у США – 13,5 тис. Тобто видавнича справа Німеччини була майже втричі більшою за британську, а звідси і потужний вплив на думки і настрої громадян [8].

Дійсно, під час війн та революцій книжки перетворюються на зброю. Невипадково очільники тоталітарних держав піклувались про бібліотеки, намагались поповнювати фонди «правильними» книжками. Особливо вітали розвиток поезії, що розпалювала

патріотичний ентузіазм, підтримувала пафос служіння. Причому книжки відігравали і відіграють важливу роль не тільки безпосередньо під час революцій і війн, не тільки на фронті, але й в таборах військово-полонених, і в тилу, де люди, позбавлені звичних розваг, шукають у книжках розраду і заспокоєння. Тому публічні бібліотеки стали найпопулярнішими місцями дозвілля під час світових війн ХХ ст., коли, всупереч нестачі паперу, затримки поставок, почалась так звана «золота епоха книгодрукування». Керівники держав докладали шалені зусилля, щоб забезпечувати солдат книжками.

Питання справжнього значення книги на війні дуже широке, тому зосередимось на вивченні завдань військової літератури, спираючись на публіцистичний спадок С. Петлюри.

Зауважимо, що Симона Петлюру ми знаємо як військового та політичного діяча, Голову Директорії, Головного Отамана військ і флоту УНР. Однак до початку своєї політичної кар'єри він був відомим літературним критиком і театральним рецензентом. Крім того, він брав участь у театральних постановках, любив співати, грати на скрипці та диригувати. Саме Петлюра став ініціатором одного з найвідоміших проєктів культурної дипломатії першої половини ХХ ст., відрядивши до Європи Українську республіканську капелу, що познайомила широкі кола європейців з українською піснею. Капела гастролювала більше двох років і дала більше 200 концертів у найкращих залах. За допомогою мистецтва Петлюра хотів продемонструвати силу та самобутність української культури, всупереч московській брехні про «єдиний народ», здобути військову підтримку західних політиків та отримати міжнародне визнання. Капелу радісно приймали у Європейських залах, та найтепліше зустрічали «Щедрика», у тому числі у Сполучених Штатах.

Серед багатьох видів культуротворчої діяльності Симона Петлюри чільне місце займає публіцистика, зокрема низка статей, присвячених театру і літературі. Одна з них – стаття «Чергові проблеми військового будівництва в українській військовій літературі» (відома також як «Завдання української військової літератури») надрукована в українському воєнно-науковому журналі «Табір» у 1923 році [6]. Назва журналу означає не тільки життя в еміграції, але й стародавню форму тактичної оборони наших пращурів, коли вони, оточені звідусіль, відбивали наступ більших сил ворога, даючи їм гідну відсіч.

Праця складається зі вступу, тринадцяти розділів та післямови. Автор розглядає питання державно-військового порядку та фахово-військові. Однак перш за все, С. Петлюра аналізує засадничі питання взаємовідносин держави і війська в контексті їхнього значення для визвольної боротьби. Саме воєнний дух, вважає автор, є головною передумовою існування нації, а тому питання збройної боротьби повинно бути поставлене у центр усіх державних справ. Глибоко розкриваючи сутність війни, С. Петлюра підкреслює, у тому числі, її соціально-політичний характер. Виходячи з цього, окреслює програму розвитку війсь-

ково-теоретичної та історичної літератури для теоретичної і практичної праці вояків над собою.

«Табір, – підкреслює С. Петлюра, – або ширше беручи, українська військова думка, ставлячи перед собою відповідальні завдання..., не може обертатися в колі виключно військово-фахових справ... Її інтереси значно ширші, значно глибші» [6, с. 277]. Адже на армію впливають чвари між політичними партіями держави та окремими особами, наділеними владою, які намагаються зробити військо знаряддям реалізації своїх егоїстичних цілей. Прикладами з історії, за Петлюрою, можуть бути Велика Римська Імперія, що занепадала у тому числі і через боротьбу військових та заколотників, або Перська держава, яка втратила велич через намагання честолюбців захопити владу з використанням військових. У нашій державі теж були періоди боротьби між українськими князями або претендентами на гетьманську булаву.

Саме тому, підкреслює Петлюра, необхідно прищеплювати «громадянству ідею антипартійності армії й непорушності пріоритету державності» [6, с. 279]. Для цього необхідно використовувати різноманітні заходи, серед яких важливу роль повинна відігравати різноманітна за стилями, жанрами, формами література.

Власне літературні твори, написані під час війни, можна розділити на кілька видів, кожен з яких має певні особливості і функції, а саме: література для військових, література для тилу і література, написана військовими.

Підкреслюючи значення творчості військових письменників у буремні часи боротьби за незалежність, у часи становлення нації, Петлюра наголошує на тому, що їхнє завдання полягає «не тільки в широкій інформаційній праці», але й у широкому охопленні оборонних програм, які будуть виконуватися вже в мирні часи, адже «військові письменники повинні створити біля цієї справи атмосферу напруженої сторожкості і чинної акції... Ця пропаганда поставить необхідні завдання і перед урядовими чинниками, над розв'язанням яких повинні вони працювати за мирних часів, щоб вислідами праці можна було покористуватись під час війни» [6, с. 285]. Актуальність цієї думки є надто болючою для періоду з початку російської окупації українських земель у 2014 р. до повномасштабного вторгнення. Звичайно, покладається у цій справі виключно на літературно-наукову працю було б утопією, однак питання, чи зробили все можливе українські гуманітарії для привернення уваги очільників держави до питання підготовки до широкомасштабної війни, немає однозначної відповіді.

Крім того, Симон Петлюра наголошує і на важливості різноманітної методичної праці письменників, що повинні нагромаджувати, систематизувати директивно-інформаційний матеріал для використання «практичними діячами на полі популяризації певних завдань, які служать інтересам оборони і втягають в коло цих інтересів широкі круги людності на ґрунті заінтересування справами оборони» [6, с. 287]. До таких завдань автор відносить фізичне виховання населення, участь у Пласті та інших товариствах, популяризацію воєнного знання за допомогою органі-

зації публічних лекцій та видання відповідної літератури, запровадження до загальних освітніх програм хоча б мінімуму воєнно-наукових дисциплін, улаштування військових свят, утворення місцевих громадських комітетів, що дбали би про потреби розташованої в даній місцевості військової частини, упорядкування та піклування про місця пам'яті, та найважливіше – виховання мужності, завзяття, хоробрості, почуття національної честі та самоповаги [6, с. 287]. Саме ці завдання повинні знайти серед військових письменників своїх авторитетів і бути висвітленими у монографіях, підручниках, статтях у популярних журналах. Створивши такого роду літературу, військові письменники «піднесуть рівень заінтересованості нею громадянства», позаяк «у цій галузі ми майже нічого не маємо» [6, с. 288]. Тож Петлюра закликає військових письменників, науковців, дослідників до активної плідної праці, з метою подолання спекулятивних гасел на кшталт «перекуєм мечі на орала» або перевернути християнських гасел, у вектор усвідомлення необхідності боротьби за свободу і незалежність держави і нації. Критикуючи популярне серед молоді нібито мирне гасло «війна проти війни», що насправді є суттю завойовницького комунізму, Петлюра закликає створити й розповсюдити «науковомотивовані оцінки війни, як найбільш творчого в житті народів чинника, що за його допомогою організуються нації в держави, досягають тривалої суверенності, ...переходять через іспити, на яких випробовують свою життєздатність та силу опору проти зовнішньої небезпеки» [6, с. 289].

На нашу думку, С. Петлюра надто романтизує війну, наголошуючи, що саме вона є джерелом найвищих людських цінностей – лицарства, солідарності, бурхливої творчості, – надійним виховним, педагогічним знаряддям, що дозволяє консолідувати суспільство, «підпорядкуватися єдиній волі для досягнення великих цілей» [6, с. 289]. Адже війна – це ще й шалені втрати, у першу чергу, людські, це негативний вплив на генетику нації, адже гинуть у більшості найкращі, найсміливіші. Тим не менше, на прикладі останніх років ми спостерігаємо, що, лише війна стимулювала так звані «російськомовні» українців говорити рідною мовою, пробудивши інтерес до української культури та історії.

У той же час Петлюра вважає, що дослідницька праця українських військових письменників може привести до усвідомлення більшістю громадян, що війна не є «арифметичною задачею з певними величинами», над якою працює командування, а завданням політичної природи, яке через об'єктивні причини повинен вирішувати народ не тільки «у площині технічно-бойових засобів, ...а мобілізуючи геній нації і всі матеріальні засоби її, ...щоб вийти переможцем їх конфлікту» [6, с. 290]. Наводячи приклади націй, що прославилися своїми війнами і організували могутні держави, автор вважає необхідним для України віднайти симбіоз суто військових та морально-політичних аспектів, що під силу національному вождеві, який викликає довіру в душах громадян, зуміє змінити їхній погляд на військо у мирні часи, оточуючи його опікою і створюючи такі умови служби за

мирних часів, що давали б гарантію на успішне виконання військових завдань під час війни, та впевненість у належному вшануванні за перемогу.

Остання думка є болючою для України, адже з 1991 року, з дня здобуття незалежності, держава не піклувалась належним чином про свою армію. І сто років тому, і навіть сьогодні серед українців немає однакості у поглядах на окреслене питання, а тому надто актуально звучать слова Петлюри: «Завданням військового письменства у цій справі буде вилущити здорові зерна протилежних напрямків і скристалізувати, очистивши від непотрібного намулу те, що можна вважати за доцільне й нормативне та що відповідає і духові, і традиціям нації, й інтересам оборони, і, врешті, військовому досвіду» [6, с. 291]. А отже, військова література повинна представити широкі студії, з метою усвідомлення найширшими колами громадян ціну безвідповідальних політичних кроків, що значно послаблюють обороноздатність країни. Натомість сукупність творчої праці у векторі об'єднання інтересів «Держава – Нація – Військо» породить «воєнний дух нації» чутливий до зовнішніх небезпек. На підтримку своїх розмислів С. Петлюра наводить слова Ле Бона: «Народ, якби він не був озброєний, є тільки розпорошеною, нездібною до опору чередою» [6, с. 295].

Враховуючи те, що сучасні війни передбачають участь не лише кадрових військових, а й мобілізованих, беззаперечною є необхідність формування «воєнного духу» як запоруки перемоги. С. Петлюра підкреслює, що воєнно-технічні знання мобілізованого можна відновити коротким курсом, але психологічні передумови повинні бути сформованими і готовими у будь-який момент актуалізуватися. Саме у формуванні відповідного психологічного налаштування полягає завдання військової літератури, що підтримує цей дух у цивільному житті, адже, якщо «воєнний дух» зникне, народу більше не буде чого втрачати. При цьому така творчість є не тільки необхідною для народу, але й корисною для самих авторів, надаючи їм моральне задоволення від невтомної праці для досягнення великої мети. Звісно, праця літераторів важка, але, на думку С. Петлюри, вона передбачає можливість запозичення «літературного капіталу інших військових культур» для використання в українському національному контексті як у формі засвоєння певних цінностей, так і шляхом перекладу найкращих творів світової воєнної науки та літератури українською мовою. Створення власних оригінальних текстів буде тим самим збагаченням, урізноманітним та більш цікавим [6, с. 295].

Насамперед Симон Петлюра приділяє увагу створенню літератури для військових, наголошуючи на обов'язковій фаховості воєнних письменників, однак твори для широкого громадського вжитку можуть бути написані і не військовими. Ці типи літератури відрізняються широтою і глибиною охоплених проблем, однак обидва потребують відповідальності і повноти знань, адже на їхній основі буде формуватися світогляд та набуватимуться знання, що мають сенсожиттєве значення. Працювати у цьому напрямку можуть «і учений теоретик з освітою академії Ге-

нерального Штабу, і вмілий популяризатор, і технічний фахівець..., і перекладач – кожний знайде своє місце в тій величезній праці», яку повинна реалізувати наша воєнна література. Ідеалом цієї літератури є надання кожному «пересічному військовому ... всього, чим би він зміг задовільнити жагу воєнного знання, що потрібно йому для опанування мистецтва – бути вояком-бійцем» [6, с. 296]. Звичайно такий стан літератури неможна досягнути швидко, але треба йти до нього інтенсивно і програмовано.

З метою успішного розвитку воєнної літератури, С. Петлюра визначає дев'ять основних тематичних напрямків, а саме: найдоцільніша організація збройних сил держави, система управління військом, принципи та методи військового навчання, завдання і програма культурно-освітньої праці у війську, оцінка статутів і законів українського війська, обґрунтування питомої ваги окремих родів військ, організація навчання та виховання командного складу, єдність воєнної термінології, наявність популярної воєнної літератури [6, с. 297].

Підкреслюючи необхідність створення сприятливих умов для праці літераторів, автор наголошує на обов'язковій систематизації та диференціації їхньої праці за тематичними напрямками. Важливим є і складання реєстру найцінніших іншомовних творів і консультаційна робота з перекладачами, аби запобігти перекладу літератури другого-третього ряду. Якісна воєнна література допоможе військовим узагальнити свої практичні знання, перетворити їх на певну систему, на особливий військовий світогляд. З іншого боку, підкреслює Петлюра, воєнна доктрина створюється не тільки теоретичними працями, кабінетними вченнями, а проходять «хрещення в боях». Тому вивчення військового досвіду, встановлення гармонії між практикою та теорією відіграє вагому роль і визначається у тому числі письменниками-військовими. Особлива вага останніх у виконанні ними патріотичного обов'язку відчувається в перехідні часи, коли вирішується доля державності та реальної незалежності. Саме такі часи ми переживаємо сьогодні, коли патріотизм реалізується не гаслами і артефактами, а реальними діями і вчинками, і маркується не тільки і не стільки вишиванками, скільки пікселем.

Узагальнюючи роздуми про завдання української воєнної літератури, Петлюра звертає увагу читачів на необхідність приділити спеціальну увагу «останній Великій Війні» – Першій світовій (на той час), ознайомившись із літературою, що з'явилась упродовж 1914-1918 років. Це допоможе збагнути її «тайну» та, зробивши певні узагальнення і висновки, переоцінивши цінності, «заглянути в невідоме обличчя майбутніх воєнних конфліктів» [6, с. 298]. Автор наголошує, що у його статті подається лише загальний напрям, в якому повинна рухатися творча праця українських воєнних письменників. Насправді завдання набагато ширші. Однак спочатку треба вирішити окреслені, а потім поглиблювати їх.

Таким чином, як найактуальніше звучать сьогодні слова легендарного українця про окупацію нашої Батьківщини «давнім історичним ворогом», про втягнення українців до чужої армії, про витравлення у них

суто національних почуттів і прищеплення отруйної інформації про авангардну роль «червоної» (російської) армії. Саме ці фактори дозволяють стверджувати, що «потреба існування і творчої праці вільного українського слова взагалі, а військового зокрема, набирає особливої ваги: воно повинно зберегти традиції воєнної боротьби за державність, повинно створити і виплекати в тяжкі перехідні часи великі животворчі цінності й передати їх для вжитку своєму народові в нових його змаганнях вибороти і охоронити власну Державу» [6, с. 302]. А заклик Голови Директорії, проголошений більше ста років тому: «З УНР борються всі вороги української державності під проводом Комінтерну. Подай руку Урядові УНР і будь готовий до чину!» - і сьогодні набуває нової значимості.

Висновки. Публіцистична творчість Симона Петлюри є актуальною в умовах сучасної російсько-української війни. Ідеї, що містяться в його творах, можна ефективно використовувати для роботи в умовах розбудови і ствердження української держави, в українському війську, в освітньому просторі. Здійснена розвідка дозволяє усвідомити широкий спектр культурних та наукових інтересів С. Петлюри, ґрунтовність його соціально-політичних знань, високий рівень культури та духовності. Тому беззаперечною є необхідність подальшого вивчення різнобічної спадщини Симона Петлюри у полідисциплінарному гуманітарному дискурсі.

1. Дорошенко-Товмацький Б. Симон Петлюра. Життя і діяльність. Київ: Просвіта, 2005. 607 с.
2. Кеппс Р. Як писати про війну. Київ: Смолоскип, 2022. 160 с.
3. Литвин С. Симон Петлюра у національно-визвольній боротьбі українського народу (1917-1926). Історіографічний та джерелознавчий аспекти: дис... д-ра іст. наук: 07.00.06. Київ: НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2000. 448 с.
4. Миронюк Н. Симон Петлюра – редактор, журналіст, публіцист. Чернівці: Букрек, 2009. 436 с.
5. Пересунько Т. Культурна дипломатія Симона Петлюри: «Щедрик» проти «руського мира». Місія Капели Олександра Кошиця (1919–1924). Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2019. 312 с.
6. Петлюра С. «Табір» (Чергові проблеми військового будівництва в українській військовій літературі). *Статті*. Київ: Дніпро, 1993. С. 276–303.
7. Петлюра С. Уваги про завдання українського театру. *Статті*. Київ: Дніпро, 1993. С. 45–54.
8. Петтіґрі Е. Книга на війні. Бібліотеки й читачі воєнного часу. Київ: Лабораторія, 2024. 448 с.
9. Полтавська Петлюріана – 8: матеріали дев'ятих Петлюрівських читань. Полтава: Дивосвіт, 2019. Число 8. 164 с.
10. Полтавська Петлюріана – 9: матеріали десятих Петлюрівських читань. Полтава, Харків: ТОВ «Майдан», 2024. Число 9. 148 с.
11. Попик В.І. Біографіка: феномен культури і науки, інформаційний ресурс суспільства. Київ: НБУВ, 2021. 528 с.

12. Савченко В. Симон Петлюра. Харків: Фоліо, 2015. 126 с.
13. Сергійчук В. Симон Петлюра. Київ: Україна, 2004. 448 с.
14. Сергійчук В. Симон Петлюра – творець армії і держави. Вишгород: Сергійчук М.І., 2018. 143 с.
15. Симон Петлюра: міфи і реальність: матеріали наук. читань, присвячені 130-річчю від дня народження Симона Васильовича Петлюри, (28 квітня 2009 р.). Фастів: Фастівський державний краєзнавчий музей, 2012. 152 с.

References

1. Doroshenko-Tovmats'kyj B. (2005). *Symon Petliura. Zhyttia i diial'nist'* [Symon Petliura. Life and Activities]. Kyiv: Prosvita. 607 p. (in Ukrainian).
2. Kepps R. (2022). *Yak pysaty pro viinu* [How to write about war]. Kyiv: Smoloskyp. 160 p. (in Ukrainian).
3. Lytvyn S. (2000). *Symon Petliura u natsional'no-vyzvol'nij borot'bi ukrains'koho narodu (1917-1926). Istoriohrafichnyj ta dzhereloznavchij aspekty* [Symon Petliura in the National Liberation Struggle of the Ukrainian People (1917–1926). Historiographical and Source Aspects]: dys... d-ra ist. nauk: 07.00.06. Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut ukrains'koi arkeohrafii ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevs'koho. 448 p. (in Ukrainian).
4. Myroniuk N. (2009). *Symon Petliura – redaktor, zhurnalist, publitsyst* [Symon Petliura – editor, journalist, publicist]. Chernivtsi: Bukrek. 436 p. (in Ukrainian).
5. Peresun'ko T. (2019). *Kul'turna dyplomatiia Symona Petliury: «Schedryk» proty «russkoho myra». Misiia Kapely Oleksandra Koshytsia (1919–1924)* [Symon Petliura's Cultural Diplomacy: "Shchedryk" vs. the "Russian World". The Mission of the Alexander Koshits Chapel (1919–1924)]. Kyiv: Vydavnychij dim «ArtEK». 312 p. (in Ukrainian).
6. Petliura S. (1993). *«Tabor» (Cherhovi problemy vijs'kovoho budivnytstva v ukrains'kij vijs'kovij literaturi)* ["Tabor" (New problems of military construction in Ukrainian military literature)]. *Statti*. Kyiv: Dnipro. Pp. 276–303. (in Ukrainian).
7. Petliura S. (1993). *Uvahy pro zavdannia ukrains'koho teatru* [Notes on the tasks of Ukrainian theater.]. *Statti*. Kyiv: Dnipro. Pp. 45–54. (in Ukrainian).
8. Pettigri E. (2024). *Knyha na vijni. Biblioteky j chytachi voiennoho chasu* [Books at War. Libraries and Readers in Wartime]. Kyiv: Laboratoriia. 448 p. (in Ukrainian).
9. *Poltavs'ka Petliuriana – 8: materialy dev'iatykh Petliurivs'kykh chytan'* [Poltava Petliuriana – 8: materials of the ninth Petliurist readings]. (2019). Poltava: Dyvosvit. Chyslo 8. 164 p. (in Ukrainian).
10. *Poltavs'ka Petliuriana – 9: materialy desiatykh Petliurivs'kykh chytan'* [Poltava Petliuriana – 9: materials from the tenth Petliurist readings]. (2024). Poltava, Kharkiv: TOV «Majdan». Chyslo 9. 148 p. (in Ukrainian).
11. Popyk V. (2021). *Biohrafika : fenomen kul'tury i nauky, informatsijnyj resurs suspil'stva*. [Biography: a phenomenon of culture and science, an information resource of society]. Kyiv: NBUV. 528 p. (in Ukrainian).
12. Savchenko V. (2015). *Symon Petliura* [Symon Petliura]. Kharkiv: Folio. 126 p. (in Ukrainian).
13. Serhijchuk V. (2004). *Symon Petliura* [Symon Petliura]. Kyiv: Ukraina. 448 p. (in Ukrainian).
14. Serhijchuk V. (2018). *Symon Petliura – tvorets' armii i derzhavy* [Symon Petliura is the creator of the army and the state]. Vyshhorod : Serhijchuk M. 143 p. (in Ukrainian).
15. *Symon Petliura: mify i real'nist' : materialy nauk. chytan', prysviacheni 130-ricchju vid dnia narodzhennia Symona Vasylovycha Petliury, (28 kvitnia 2009 r.)* [Symon Petliura: myths and reality: materials of scientific readings dedicated to the 130th anniversary of the birth of Symon Vasilyevich Petliura, (April 28, 2009)]. (2012). Fastiv: Fastivs'kyj derzh. kraieznavchij muzej. 152 p. (in Ukrainian).